

Nizomova Zarifa Kamoliddin qizi,
Namangan davlat universitet filologiya fakulteti I kurs mustaqil izlanuvchisi
e-mail:zarifanizomova801@gmail.com

VIRTUAL MULOQOT VA UNDA NOVERBAL VOSITALARNING QO‘LLANISHI

Annotatsiya. Dunyo tilshunosligida, xususan, o‘zbek tilshunosligida ham nutqiy muloqotning noverbal vositalari (ovozdagi turli holatlar, ishoralar, mimika va gavda harakatlari) tadqiqi tilning turli aspektlarida amalga oshirilgan. Zamonaviy hayot realiyalari shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirgi dunyoning barcha jamiyatida muloqot o‘ta erkin, kutilmagan hamda til qoidalaridan yiroqligi bilan xarakterlanadi. Bunda noverbal vositalarning o‘rni har qachongidan ortgan va ular o‘z zimmalariga katta pragmatik yukni ola boshladi. Ayniqsa, ularning virtual muloqotda noverbal vositalar tadqiqotchilar e‘tiboridan chetda qolmoqda.

Mazkur maqolada paralingvistik vositalar haqida qisqacha ma‘lumot berilgan, hamda ularning o‘rganilish darajasi va ahamiyati ochib berilgan. Murojaatda noverbal shakllari ham keng tahlil qilingan. Shuningdek, lingvistik va nolingvistik aloqalar, ular o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va qarama-qarshiliklar, ma‘lum tas’virni yaratish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Muloqot jarayonida noverbal vositalarning xususiyatlar masalasi ham yoritilgan. Bundan tashqari, o‘zbeklarda aloqa-aralashuv jarayonida qadimdan tarkib topgan va ishlatib kelinayotgan muomala shakllari ham berilgan.

Kalit so‘zlar: virtual muloqot, noverbal vositalar, noverbal shakl, lingvistik va nolingvistik aloqa, jestlar, imo-ishoralar.

Низомова Зарифа Камолитдиновна

Независимый исследователь I курса филологического факультета

Наманганского государственного университета

ВИРТУАЛЬНОЕ ОБЩЕНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ В НЕМ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация. В мировой лингвистике, в частности, в узбекской лингвистике, изучение невербальных средств речевого общения (различных

состояний голоса, жестов, мимики и движений тела) осуществлялось в различных аспектах языка. Реалии современной жизни свидетельствуют о том, что во всем обществе современного мира общение характеризуется крайней свободой, непредсказуемостью и далекостью от языковых правил. Роль невербальных инструментов в этом возросла, чем когда-либо прежде, и они начали брать на себя большую прагматическую нагрузку. Особенно их невербальные инструменты в виртуальном общении остаются незамеченными исследователями. В процессе общения также освещается вопрос о свойствах невербальных средств. Кроме того, в процессе общения-вмешательства у узбеков давались формы обращения, которые издавна складывались и использовались.

Ключевые слова: виртуальное общение, невербальные средства, невербальная форма, лингвистическое и нелингвистическое общение, жесты, кинестетика, жесты, мимика, такесики.

Nizamova Zarifa Kamoliddin's daughter,
Namangan State University Faculty of philology I Course independent researcher

VIRTUAL COMMUNICATION AND THE USE OF NONVERBAL TOOLS IN IT

Abstract. In World linguistics, in particular in Uzbek linguistics, the study of nonverbal means of speech communication (various states in the voice, gestures, facial expressions and posture movements) was carried out in different aspects of the language. The realities of modern life show that in all societies of the current world, communication is characterized by being extremely free, unexpected and far from the rules of language. In this, the role of nonverbal tools has grown more than ever, and they began to take on a huge pragmatic load. In particular, in their virtual communication, nonverbal tools remain unnoticed by researchers. Mzakur's paper provides a brief overview of paralinguistic tools, and reveals the degree and significance of their study. The appeal also extensively analyzed nonverbal forms.

Also discussed are linguistic and non-linguistic relations, interaction and contradictions between them, the possibility of creating a certain establishment. In the process of communication, the issue of properties of nonverbal means is also covered. In addition, forms of treatment have also been given in Uzbeks, which have long been composed and used in the process of communication and intervention.

Key words: virtual communication, nonverbal means, nonverbal form, linguistic and non-linguistic communication, gestures, gestures.

KIRISH

Til vositalariga funksional tomondan yondashish tamoyili tabiiy ravishda nutq vositalarining qamrov kengaytirishni talab qiladi. Aloqa jarayonida ekstralingvistik vositalarga nisbatan paralingvistik vositalar, ayniqsa, keng qo'llanadi. So'zlovchining o'g'zaki nutqi bilan birgalikda qo'llanib, tinglovchilar bilan bevosita aloqa qilishda nutq mazmunini to'ldiradigan, uning jozibadorligi, ta'sirchanligini oshiradigan imo-ishoralarning o'zaro aloqadorligini va farqlarini tadqiq qilish maqsadida til va nutqni sistemali o'rganish lozim bo'lmoqda.

Ana shunday amaliy talab bilan nutqning bu yordamchi vositalarini o'rganuvchi maxsus fan sohasi maydonga keldi. Hozirgi kunda bu fan sohasi "paralingvistika" nomi bilan tilshunoslikdan mustahkam o'rin oldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Dunyo tilshunosligida paralingvistik vositalar turli aspektlarda G.V.Kolshanskiy, I.N.Gorelov, G.Ye.Kreydlin, R.K.Potapova, V.V.Potapov, A.Piz, B.Piz, V.A.Pronnikov, I.D.Ladanov, C.Stepanov, S.A.Garkaves, I.Kuznesov, J.Messinjer, L.I.Dmitriyeva, L.N.Klokovala, V.V.Pavlova, T.N.Pirkina, I.A.Ax'yamova, G.V.Barishnikova, M.L.Butovskaya kabi olimlar[16]ning tadqiqotlarida yoritildi.

Paralingvistik vositalarning mazmuniy va stilistik tadqiqiga bag'ishlangan ishlardan o'zbek tilshunosligida A.Nurmonov, M.Saidxonov, S.Mo'minov, Sh.Iskandarova, A.Aripova, Z.Akbarova, Q.Rasulov, A.Haydarov, G.Toirova, Q.Kaxarov, X.Ismoilovlar[1]ning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada nutqiy muloqotda paralingvistik vositalarning o'ri masalasini ochib berishga, paralingvistik vositalarning madaniyatlararo xoslanishini tahlil etish hamda virtual muloqotda noverbal vositalarning madaniy me'yorlarni aniqlashga alohida ahamiyat beriladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Noverbal nutqiy kommunikativ vositalar (tana holatlari va jestlar, tashqi ko'rinish, mimika, yuz ifodasi)ning insoniy muloqot jarayonidagi rolga olimlar azaldan qiziqib kelganlar. Xususan, qadimgi Rimning taniqli notiq va mutafakkiri M.T. Tsitseron o'sha paytda notiqlikda imo-ishoralarning ahamiyatini tushunib, unga shogirdlarini ham o'rgatgan[2]. Amerika tilshunosi A.Xill va kuzatilgan paralingvistik hodisalarning til bilan bog'lanishiga e'tibor qaratgan. Keyinchalik J.Teyger mazkur sohaga oid maxsus asar yozib, uning mohiyatini asoslab bergan[3]. Shu bilan birga, bu hodisa sovet tilshunosi Nikolay Vladimirovich Yushmanning 1930-yillarda o'zining "G'ayritabiiy fonetika" asarida e'tiborini tortdi[4].

Og'zaki bo'lmagan aloqa mexanizmlari va belgilar tarkibini o'rganish qadimgi madaniyatda boshlangan va ritorika bilan chambarchas o'zaro bog'liq edi. Notiqlik texnikasining ahamiyatini tushunish bilan bir qatorda, melodik, akustikaga ham katta ahamiyat berildi. Bularga fonatsiya hamda kinesikani misol qilib keltirishimiz mumkin.

Fonatsiya-yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "phōnē" tovush, ovoz degan ma'noni anglatadi. Fonatsiya – bu tovush yo'llarining artikulyar harakatlari orqali o'zgartiriladigan tovush hosil qilish uchun halqumdan foydalanishdir. Fonatsiya inson ovoz moslamasining barcha xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan butun jismoniy hodisa sifatida, birinchi navbatda, jismoniy shaxs sifatida gapiradigan subyektga xos bo'lgan xususiyatlarni ochib beradi. Ovoz kuchi, tembr, ohang, fantastika kabi umumiy fonatsiya xususiyatlari o'z tabiatiga ko'ra subyektning fiziologik xususiyatlari bilan bog'liq va uning psixologik holatiga qarab, doimo

nutq artikulyatsiyasi bilan birga keladi va subyektning jismoniy holatining tashqi ko'rsatkichi hisoblanadi[5].

Aloqa vositalarining fonatsiyasi insonning holatini, uning tajribasini, farovonligini, hatto temperamenti va fe'l-atvori haqida to'g'ri xabar beradi.

Fonatsiya vositalari ikki guruhga bo'linadi: lingvistik (lingvistik) va paralingvistik (prosodik).

Lingvistik fonatsiyaga so'zlarni tashkil etuvchi nutq tovushlari, intonatsiyalar, so'z urg'usi va mantiqiy pauzalar kiradi.

Paralingvistik fonatsiyaga ovozning ovoz sifati, diapazoni, tembri va kuchi (balandligi), diksiya, ohang (ton harakati), xarakterlovchilar (yoki tildan tashqari fonatsiya), pauza to'ldiruvchilari, til imo-ishoralari, nutq tempi, artikulyatsiya kabi paralingvistik vositalar kiradi. Tovushlar va intonatsiya og'ishlarining, ya'ni bu nutq tovushining individual psixik va fiziologik xususiyati.

Keling, ushbu turdagi fonatsiya vositalarini batafsil ko'rib chiqaylik.

1. Ekstralingvistika yoki xarakterlovchilar deb ataladigan, ya'ni tovush tizimiga kirmaydigan, lekin og'zaki nutqni to'ldiradigan, o'rmini bosadigan, oldindan aytib beradigan va so'zlovchining hissiy holatini ifodalovchi tovush qo'shimchalari. Ekstralingvistika vositalariga quyidagilar kiradi:

- muloqot paytida paydo bo'ladigan o'ziga xos tovushlar, masalan, kulish, yig'lash, shivirlash, xo'rsinish, xirillash, duduqlanish va boshqalar.

- nol tovushlar: pauzalar;

- ajratuvchi tovushlar: yo'tal;

- nasalizatsiya tovushlari: "ha-ha-ha"[6]

2. Nutq tembri – ovozning individual-shaxsiy tovush rangi bo'lib, u nutqqa o'ziga xos tovush va hissiy-ekspressiv soyalarni beradi. Siz odamni ko'rmasdan ovozinining tembriga qarab taniy olasiz, chunki bu o'ziga xos identifikatsiya belgisidir. Individual tembrning to'liq tavsifini berish juda qiyin, lekin uni ovozning eng aniq belgisi bilan tavsiflash mumkin: jarangdor ovoz, xirillagan, baland, qarilik va boshqalar. Yetarli tajriba va e'tiborga ega bo'lsa-da,

suhbatdoshning ovoz tembrini tahlil qilish orqali u haqida kerakli ma'lumotlarni olish mumkin.

3. Ovozning kuchi (balandligi) ovozning kamroq individual qiymati bo'lib, vaziyatga ko'proq bog'liq. Garchi siz bu ikki tushunchani ("kuch" va "balandlik") tenglashtirmasligingiz kerak. Ovozning kuchi obyektiv qiymat bo'lib, desibellarda o'lchanadi. Ovozning kuchi ovoz paychalarining tebranish amplitudasiga, ularning kuchlanish darajasiga va rezonatorlarning faolligiga bog'liq.

Ovozning kuchi odamdan odamga farq qiladi. Ba'zi odamlar katta nutq yuklarini yengishga qodir bo'lgan kuchli ovozga ega. Boshqa odamlar zaif, sokin ovozga ega, undan noto'g'ri foydalanish stressning kuchayishi sharoitida turli funksional va organik kasalliklarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

O'z navbatida, hajm kuchga bog'liq. Ovozning balandligi subyektiv tushunchadir, chunki tovushni idrok etish hamda uni bilish bilan bog'liq. Ovoz balandligi kommunikativ vaziyatga qarab o'zgartirilishi mumkin bo'lgan boshqariladigan sifatdir, ya'ni qayerdan, kim bilan, qaysi masofada muloqot qilishingizni baholab beradi. Shuningdek, ovoz balandligi odamlarning bir-biri bilan o'zaro muloqotga kirish maqsadiga bog'liq. Ovoz balandligining moslashuvchan o'zgarishi nutqning ifodaliligi va xilma-xilligiga erishish vositasidir. Shuni ham aytib o'tish kerakki, har doim ham ovoz balandligi boshqa odamlarning idrok etishi uchun nutqni tushunish va "qulaylik" ga hissa qo'shmaydi. To'g'ri tanlangan temp, mos pauzalar, rivojlangan artikulyatsiya va ovozning parvozi tufayli nutq tinglovchi tomonidan yaxshiroq qabul qilinadi.

Ovoz haqida gapirganda, biz quyidagi xususiyatlar va tarkibiy qismlarni ko'rib chiqishimiz mumkin: balandlik, ritm, mantiqiy stress, nutq nafas olish, diksiya va fonemik jarayonlar.

Ovoz balandligi – ovozning fiziologik xususiyati bo'lib, ovoz burmalarining tarangligi va ularning tebranish chastotasi bilan boshqariladi, bu hissiy va semantik ma'lumotlarni yetkazishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Ovoz balandligi orqali tovush qatlamlarining bir soniyada harakatlanish tezligi kuzatiladi. Qanchalik tez-tez burmalar va havo tebransa, biz eshitadigan tovush

shunchalik baland bo'ladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, ovoz balandligi uchun asosiy hal qiluvchi moment – bu odamning jinsi, aniqrog'i tananing gormonal fonidir. Agar inson tanasi yoshga qarab o'zgarsa, unda ovoz balandligi o'zgarishi mumkin.

So'zlovchilarning nutq paytida qilgan xatolari-ovoz balandligining eng yaxshi usuli hisoblanadi. Masalan, bir xil balandlikdagi nutq monotonlik taassurotini yaratadi. Bunga yo'l qo'ymaslik uchun turli xil ovoz balandligi, ohanglari, turli xil melodik naqshlar (intonatsiya shakllari) dan foydalanish mumkin. Ammo shuni esda tutish kerakki, juda baland ohang asabiylashish, hayajon, hatto uyatchanlik va nafas qisilishi bilan ham sodir bo'ladi.

Ammo agar ma'ruzachida ilhom, nutq mavzusiga ishtiyoq yetishmasa yoki u qo'rqqoqlik va uyatchanlik bilan ajralib tursa, bu yerda biz juda past ohang haqida gapirishimiz mumkin.

Va bu xatolar ustida ishlash kerak. Masalan, ohangni ko'tarmaslik uchun gapirganda ortiqcha tashvishlanmaslik, tortishuvlardan qochish va his-tuyg'ularga berilmaslik kerak. Past ohang bilan kurashayotganda, o'zingizda jasoratni rivojlantirish, bilim olish, hamma narsani o'rganishga qiziqishni rivojlantirish va nutqingizni o'rgatish kerak[7].

Ritm – o'lchovli va hissiy idrok qilinadigan birliklarning takrorlanishi, nutq ifodasining ekspressiv-emotsional funktsiya. Nutq ritmini tashkil etish asosida inson tanasining faoliyatini, ayniqsa uning nafas olishini tavsiflovchi tabiiy ritm muhim rol o'ynaydi. Nafas olish jarayoni nisbatan ritmik bo'lgani uchun nutq ham ritmik bo'ladi. Oddiy so'zlar bilan aytganda, vaqti-vaqti bilan havoni nafas olish va chiqarishga bo'lgan ehtiyojimiz ovozning to'xtash joylariga ta'sir qiladi, ya'ni nutqimizni birliklarga ajratuvchi pauzalar. Shundan kelib chiqib, nutq ritmi birligi – bu so'z yoki so'zlar turkumi bo'lib, keyin pauzalar yordamida cheklanadi.

Nutqning nafas olishi tovushlarning shakllanishi manbai, nutqning asosidir. Nutqni nafas olish ovozning shakllanishini, tovushlarni to'g'ri assimilyatsiya qilishni ta'minlaydi, u tovush kuchini o'zgartirishi mumkin, pauzalarni kuzatish,

ovoz balandligini o'zgartirish, nutq ohangidan foydalanish va nutqning ravonligini saqlashga yordam beradi.

Ammo "pauza to'ldiruvchilari" kabi narsani ham ta'kidlash kerak. Ingliz tilida ular "til to'ldiruvchilari" deb ham ataladi. Ushbu to'ldiruvchilar quyidagi so'zlarni o'z ichiga oladi:

- "ah", "eh", "er", "erm" – mos so'zlarni "og'riqli izlash" paytida ishlatiladigan eng keng tarqalgan va tipik pauza to'ldiruvchilari;

- "yaxshi" – bu tildagi eng mashhur pauza to'ldiruvchisi. Bu unchalik katta ma'noga ega emas, lekin siz biror narsani unutmagandek ko'rsatishga yordam beradi, lekin masalan, o'z fikringizni qanday qilib eng yaxshi ifoda etishni o'ylaysiz. Bundan tashqari, "yaxshi" shubha bildirish va boshqa odamlarning so'zlarini tuzatish uchun ishlatiladi ("Demak, mening vizam o'n besh kundan keyin tayyor bo'ladi." – "Xo'sh, yigirma kundan keyin."), suhbatning tugashini bildirish ("Xo'sh, ertaga uchrashamiz va boshqa savollarni muhokama qilamiz.");

- "Yaxshi" fikrni qanday qilib eng yaxshi shakllantirish haqida o'ylagan ko'rinishni berishni xohlaganingizda ham foydalidir;

- "like" – bu so'z bo'shliqlarni to'ldirish uchun "yaxshi" bilan bir xil ma'noga ega. Bundan tashqari, "yoqdi" o'zidan keyingi so'zning ahamiyatini ta'kidlash uchun signal so'zi sifatida ishlatiladi ("Butun jamoa edi, kabi, tushkunlikka tushdi") va ma'lumotlarga nisbatan noaniqlikni ko'rsatadi ("Viza yigirma yil ichida tayyor bo'ladi" kunlar (yoki yo'q)).

Mantiqiy urg'u (semantik stress) – bu gapga aniqroq ma'no berish uchun eng muhim so'zni tanlash.

Diksiya – nutqning ravshanligi, tushunarlilik va ifodaliligi. Soflik va aniq talaffuz artikulyar apparatlarning to'g'ri ishlashiga bog'liq: farenks, pastki jag', til, tanglay va lablar. Fonemik jarayonlarda uchta komponentni ajratish mumkin:

a) fonematik xabardorlik. Bu ona tilidagi tovushlarni tan olish qobiliyatidir.

b) Fonemik idrok etish. Bu o'qish va yozishni o'rganish jarayonini o'zlashtirish asosida shakllanadigan ovoqli tahlil va sintezdir. Fonemik tahlil

so'zlarni tovushlarga ajratish qobiliyatini anglatadi. Sintez deganda esa tovushlarning yaxlit so'zga birikmasi tushuniladi.

c) Fonemik ifodalash. Bu amalga oshirish qobiliyatidir, ya'ni aqliy nuqtai nazardan fonemik tahlil, tasavvurlarga asoslangan.

4. Nutq tezligi – nutq elementlarini (tovushlar, bo'g'inlar va so'zlar) talaffuz qilish tezligi. Nutq tezligi prosodik elementlarga tegishli bo'lib, intonatsiyaning tarkibiy qismlaridan biridir. Nutq tezligi so'zlovchining individual xususiyatlariga, hissiy holatning xususiyatlariga va muloqot holatiga va talaffuz uslubiga bog'liq. Bundan tashqari, olimlar ta'kidlashicha, sur'at birinchi navbatda insonning psixofiziologik xususiyatlariga bog'liq, ya'ni ba'zilar sekinroq gapiradi, boshqalari esa, aksincha, tez.

Nutq tezligi quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- kommunikativ funksiyalarni, ya'ni muhim ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish vositasi;
- ekspressiv funksiyalarni, ya'ni his-tuyg'ularni ifodalash vositasi;
- stilistik funksiyalarni, ya'ni sheriklar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalash vositasi;
- sintaktik funksiyalarni, ya'ni bayonotning yaxlitligini ifodalovchi vosita.

Nutq tezligi o'lchanadi:

- vaqt birligida aytiladigan nutq elementlari soni;
- elementning o'rtacha davomiyligi.

Nutq tezligining pasayishi, asosan, unlilarning davomiyligini oshirish orqali erishiladi, tezlikni oshirish esa unlilar va undoshlarning davomiyligini qisqartirish orqali amalga oshiriladi.

Agar biror kishi o'z nutqining tezligini sekinlashtirsa, u o'z xabarining muhimligini, ahamiyatini ta'kidlaydi. Va aksincha, nutqini tezlashtirish orqali odam aytilgan narsaning ikkinchi darajali ahamiyatini ifodalaydi. Oddiy sur'atning muhim sharti – bu miya yarim korteksida sodir bo'ladigan asosiy jarayonlar – qo'zg'alish va inhibisyonning (onlayn muloqot qilishda o'zini tutishning yetishmasligi) to'g'ri nisbati.

Garchi ba'zi odamlarda bu jarayonlarning rivojlanishidagi buzilishlarni aniqlash mumkin bo'lsa-da, ular bolalikdan boshlangan. Ko'pgina bolalar nutqning normal tezligini darhol o'zlashtira olmaydi. Odatda, ko'p bolalar juda tez gapirishadi, chunki inhibitiv jarayonlar va o'z nutqlarini nazorat qilish hali ham zaif. Aksincha, bolaning nutqi juda sekin bo'lishi mumkin. Ammo ko'p hollarda bularning barchasi yosh bilan yo'qoladi, ya'ni normal holatga qaytadi. Ammo bir qator sabablarga ko'ra, bolalar nutq tezligida patologik buzilishlarni boshdan kechirishi mumkin: taxilaliya va bradilaliya.

Taxilaliya – nutq tempining buzilishi, bu patologik tezlashtirilgan nutq oqimi bilan ifodalanadi bundan tashqari, shoshilib, kuchanib, bog'inlarni qoldirib ketib so'zlarni tez-tez talaffuz qilishdir. Bradilaliya va taxilaliya tashxisi qo'yilgan insonlar, muloqot jarayonida o'z fikrlarini tinglovchiga yoritib bera olishmaydi. Shuningdek, taxilaliya bir xil so'zlarning takrorlanishi va duduqlanishi bilan tavsiflanadi, bunda so'zlarning oxiri va talaffuzi buzilishi mumkin.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, nutqning tezlashtirilgan sur'ati so'zlarni qisqartirishning yangi shakllarining paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan , borgan edi-borgandi, bor ekan-borakan kabi.

Bradilaliya – nutq tezligining buzilishi bo'lib, u nutqning patologik sekin tezligi bilan ifodalanadi. Bradilaliya unli tovushlarning loyqa artikulyatsiya bilan cho'zilishi bilan tavsiflanadi.

5. Ohang – gapning intonatsion qolipi, nutq davomida ohangning o'zgarishi va harakatini ifodalovchi vositadir.

Ton – tovushning jismoniy sifati bo'lib, u ritmik tebranishlarning chastotasi va ovoz paychalarining kuchlanishi bilan belgilanadi. Ohang ma'lumotni etkazishda ma'ruzachining his-tuyg'ularini ifodalaydi. Bu yerda tinglovchilarning so'zlovchiga nisbatan qoladigan taassurotlari ovoz balandligiga bog'liq. Ovozning baland ohangi ko'pincha xirillagan, isterik deb ataladi. Bu kuchli hayajon yoki qo'rquvdan ovozning falsetto'ga aylanishi tufayli sodir bo'ladi. Past ohang qadri-qimmat va kuchni anglatadi.

Ko'pgina hollarda, ohanglar bir-biriga mos keladi:

- Gapning to'liqligini ifodalash uchun past ohang qo'llaniladi.

Alimardon kipriklarini pirpiratdi :(talaffuzda pirpiratti),

-Kim?

Muqaddam bir nafas jim qoldi-da, sekingina aytdi: (aytti). [10]

Nutq ohangi, intonatsiya bilan birga, shaxsdan qat'i nazar, odam haqida ma'lum ma'lumotlarni yetkazishi mumkin, chunki odam har doim ham o'zini, his-tuyg'ularini va intonatsiyasini boshqara olmaydi.

6. Intonatsiya (lotincha intonare – baland ovozda gapirish) nutqning ritmik-melodik tomoni bo'lib, gapda sintaktik ma'nolarni ifodalash va emotsional-ekspressiv rang berish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Intonatsiya funksiyalari:

- gaplarning kommunikativ turlarini farqlaydi – savol, undov, hikoya;
- gap qismlarini semantik ahamiyatiga, urg'usiga ko'ra farqlaydi;
- gapni ritmik guruhlar va sintagmalarga bo'lish bilan birga, bir butunlik

hosil qiladi;

- o'ziga xos his-tuyg'ularni ifodalaydi;
- bayonotning pastki matnini ochib beradi;
- so'zlovchini va muloqot holatini tavsiflaydi.

Yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, fonetika va fonatsiya vositalari har qanday tilning asosidir, degan xulosaga kelish o'rinlidir. Bir qator fonatsiya vositalari tufayli biz tilning tuzilishini, uning grammatik tomonini, lug'atini o'rganishimiz, gapni to'g'ri qurishimiz va hokazo. Shuningdek, fonatsiya aloqa vositalari insonning holati, uning tajribasi, farovonligi, hatto temperamenti va fe'l-atvori haqida juda aniq ma'lumot beradi.

Kulgichlar va hisbelgilarga qo'shimcha ravishda, virtual muloqotda og'zaki bo'lmagan "mem" vositalari mavjud. Mem konsepsiyasi 1976- yilda evolyusion biolog Richard Dokkins Xudbin Gen kitobida madaniy axborot tarqalishini tushuntirish uchun kiritgan[11]. Richard Dokkins bu atamani ixtiro qilgan bo'lsa-da mem va mem nazariyasini ishlab chiqdi, u bu g'oya butunlay yangi ekanligini da'vo qilmadi[12]. Dokkins ushbu atamani kuzatuvchi ko'rib chiqishi mumkin

bo'lgan har qanday madaniy mavjudotga nisbatan ishlatgan replikator. U ko'plab madaniy subyektlarni replikator sifatida ko'rish mumkin deb faraz qildi va kuylar, modalar o'rganilgan qobiliyatlarni misol qilib ko'rsatdi. Memlar, odatda, ma'lumot va xatti-harakatlarning samarali nusxalari sifatida rivojlangan odamlarga ta'sir qilish yo'li bilan takrorlanadi. Odamlar har doim ham memlarni mukammal nusxa ko'chiraolmagani uchun va ularni boshqa memlar bilan takomillashtirish, birlashtirish yoki boshqa usul bilan o'zgartirishlari mumkin, chunki ular vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin .

1-rasm. Mem namunasi

Bu grafik 1940-yillarda mashhur bo'lib, turli mamlakatlarda turli xil nomlar bilan mavjud bo'lib, memni replikatsiya yo'li bilan qanday o'zgartirish mumkinligini ko'rsatib berdi. Bu dunyodagi birinchi keng tarqalgan memlardan biri sifatida qaraladi[13].

Internet memi esa shu mem tushunchasining internetga oid qismidir.

Mem ifodalanishi mumkin bo'lgan madaniy ma'lumotlar birligi sifatida har qanday g'oya, ramz, harakat uslubi yoki yo'nalishi sifatida, ongli ravishda va odamlar tomonidan ongsiz ravishda nutq, yozishmalar, marosimlar va imo-ishoralar video orqali uzatiladi. Dokkins barcha madaniy ma'lumotlarni solishtirdi, uning fikricha, biologik ma'lumotlarga ega memlardan iborat, tabiiy tanlanish, mutatsiya va sun'iy tanlanish genlardan tashkil topgan, shuning uchun, genlar kabi memlar ham ularga bo'ysunadi[14].

Ayni paytda memlar ommaviy madaniyatning ajralmas qismiga aylandi.

Internet fenomeni yoki internet memi deb kishidan kishiga internet orqali tarqaluvchi biror faoliyat, tushuncha, shior yoki mediaga aytiladi[6]. Internet foydalanuvchilari, har qanday kulgili tasvirlar kabi ko'plab madaniy kodlardan foydalanishadi. Memlardan foydalanish hozirda qiziqarli xarakterni o'zida kasb etmoqda. Memlarni vosita sifatida ko'rish og'zaki bo'lmagan muloqot jarayonida aloqa ishtirokchisi grafik tasvirni (mem) baham ko'radi, biz o'sha nutq vaziyatlarida ba'zi his- tuyg'ularni ifodalash o'rnigani ularni tasvirlaymiz. Misol qilib jamoat joylarida yerga yotib suratga tushish (“planking”) va Harlem Shake musiqasiga raqsga tushayotganlarni videoga olishni keltirish mumkin.

Mem lug'atda “odamdan odamga tarqaluvchi g'oya, fe'l-atvor yoki uslub” deb ta'riflanadi[15]. Internet memi tasvir, havola, video, veb sayt yoki hashtag shaklida bo'lishi mumkin. Shunchaki so'z yoki ibora, jumladan atayin xato yozilgan ibora bo'lishi ham mumkin. Bunday memlar odamlar orasida ijtimoiy tarmoq, blog, email yoki yangiliklar orqali tarqaladi. Internet memlari internet madaniyatining katta qismidir.

Demotivator – bu qora yoki ko'k fonda joylashgan tasvirni (kamroq hollarda yozuv) va qisqacha shior sharhini (odatda oq shriftda) o'z ichiga olgan yaratilgan matn. Demotivatorlar AQShda XX asrning oxirida paydo bo'lgan deb ishoniladi. Plakatlarning parodiyasi sifatida motivatorlar mehnat va yoshlar muhitida faol hayotiy pozitsiya va mehnat ekspluatatsiyasini targ'ib qilish uchun ishlatiladigan, lekin ko'pincha muvaffaqiyatsiz va kulgili bo'lgan ijtimoiy reklama turidir. Demotivatorlarning o'ziga xos xususiyati uning tuzilishidagi fotosurat yoki chizma tasvirining va unga nostandart, kutilmagan izohning kombinatsiyasi bo'lib, u kulgili yoki fojiali effekt berishi mumkin. Shuningdek, muayyan harakatlarni ilhomlantiradi. Aynan shuning uchun demotivatorlar internet-muloqotda ta'sir qilishning samarali usullardan biriga aylandi.

2-rasm Demotivatorning namunasi [8]

Bizning ishimizda biz demotivatorni pretsedent matn (Yu.N.Karaulov atamasi) sifatida aniqlaymiz, chunki u bir tomondan ma'lumot, ikkinchi tomondan hissiy jihatdan aloqa ishtirokchilari uchun muhimdir. Ushbu rasmda tasvirlangan demotivator harakatni rag'batlantiruvchi omillardan biri bo'lib, ma'lum bir harakatni amalga oshirishga ilhomlantiradi. Demotivatorning ajralmas qismi bo'lgan rasm yoki fotosurat ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilariga ta'sirni kuchaytiradi^[13].

Maslahat – bu kvadrat maydondagi ma'lum bir belgi tasviridan (ko'pincha rang- barang) va bu belgining odatiy fikrlash yoki xatti- harakatini, uning hayotidan ba'zi bir vaziyatni aks ettiruvchi imzodan iborat kreallashtirilgan matn.

Oxirgi, eng qiziqarli, bizning fikrimizcha, og'zaki bo'lmagan usul aloqa – matnning tinish belgilari va grafik dizayni. To'g'ridan-to'g'ri biz ushbu aloqa usulini ko'rib chiqamiz faqat norasmiy muloqot doirasida. Bu tushuntirish muhim ahamiyatga ega boshqa vazifalar; rasmiy aloqadan farqli ravishda norasmiy muloqot, qat'iy qoidalarga ega emas, shaxsiy muloqot uchun xizmat qiladi, unda his- tuyg'ularini ifodalash joizdir, demak u norasmiy holatda og'zaki bo'lmagan muloqot jarayonini bajaradi.

Tilshunoslikda tinish belgilari uning bo'limi bo'lib, birinchi navbatda, tinish belgilari, ikkinchidan, ularning yozma ravishda joylashishini o'rganadi. Tilshunoslikda tinish belgilarining maqsadi va asoslari masalasida tinish belgilari uchta aniq belgi aniqlaydi.

Ularning asosiy yo'nalishlari:

-mantiqiy;

- sintaktik;
- intonatsiya

Tinish belgilarining mantiqiy yo'nalishini o'rganishni akademik F.I. Buslaev, unga ko'ra tinish belgilari ikki xil ma'noga ega:

-bir jumlani boshqasidan yoki uning bir qismini boshqasidan ajratib, fikrlarni ifodalashda ravshanlikka hissa qo'shish;

– so'zlovchining yuzidagi his-tuyg'ularni va uning tinglovchiga munosabatini ifodalash.

Rus tilini o'rgatish amaliyoti tufayli tinish belgilarini o'rganishda sintaktik yo'nalish ma'lum bo'ldi. Buning vakili Ya. K. Grot tinish belgilari bog'lanishni og'zaki nutqni soddalashtiradigan gaplar va gap qismlari o'rtasida yozma tilni tasvirlaydi. Intonatsiya nazariyasi izdoshlari L.V.Shcherba va A.M. Peshkovskiylar tinish belgilari iboraning ritmi va ohangini yetkazishga xizmat qiladi deb hisoblagan, ko'p hollarda grammatik jihatdan emas, balki deklamaativ tarzda ifodalanadi deya ta'kidlashgan[17]. Darhaqiqat, bugungi kunda tinish belgilari o'rnida virtual muloqotda noverbal vositalar yozma matnga qo'shimcha konnotatsiyalar ham berish mumkin. Masalan:virtual makonda nuqta, qavs va undov belgisini o'rniga kulgichlar yoki tabassumning soddalashtirilgan versiyasini, norozilik hisbelgilardan foydalanish mumkin.

Tinish belgilari o'rnida noverbal vositalardan foydalanish, matnda qo'shimcha grafik dizaynirni bezatish, e'tiborni jalb etish va hissiy emotsiyaning vazifalarini ham bajaradi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, paralingvistik vositalarni o'rganish madaniy aloqalarni yaxshi yo'lga qo'yishga, xalqlarning o'zaro bir-birlarini yaxshi tushunishiga, tarjima ishlarining sifatini ko'tarishga,kishilarning dunyo xalqlari urf-odatlarini, hayotiy tajribalarini atroflicha bilishga, inson madaniy saviyasining ko'tarilishi, xalqlar haqidagi tasavvurlarining kengayishi, tilshunoslikning boshqa fanlar orasidagi o'rnini, qimmatini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Qarang: Колшанский Г.В. Паралингвистика. – Москва: Наука, 1974.; Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 112 с.; Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – Москва: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.; Крейдлин Г.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. – Москва: Языки славянской культуры, 2005. – 224 с.;
2. Цицерон М.Т. Три трактата об ораторском искусстве / Под редакцией М. Л. Гаспарова. – М.: Наука, 1994. – 475 с.
3. Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .Iжилд . – Т., 2012. – С.213.
4. Юшман Н.В. Экстранормальная фонетика. 1930 – х гг. [49,165 с.]
5. Реформатский А. А. Введение в языкознание [Текст] / А. А.Реформатский. - М., 1998. - 167 с.
6. Василик М. А. Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации [Текст] / М. А. Василик. – М.: Эксмо, 2009. – 185с.
7. Сопер П. Основа искусства речи [Текст] / П. Сопер. – М.: Прогресс,1992. – С. 149 .
8. Mazkur bo'limdagi rasm va materiallar «Personalni boshqaruv» (Moskva – 1996 – 1997) jurnali ilovasidan olindi.
9. Chubert, Karen. “Bazaar goes bizarre”, USA Today.
10. Ў.Хошимов “Танланган асарлар”.- Тошкент: “ZUKKO KITOBXON”, 2021. – S.239.
- 11.https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Internet_fenomeni
- 12.<https://ewikiuz.top/wiki/meme>
- 13.<https://ewikiuz.top/wiki/meme>
- 14.https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%BC#_city_note
– :1 – 1
- 15.https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Internet_fenomeni
- 16.<https://ewikiuz.top/wiki/meme>
- 17.https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Internet_fenomeni